

„Fake news jako wyzwanie dla współczesnej etyki i edukacji medialnej w świetle nauczania Kościoła o środkach społecznego przekazu”.

Cel i struktura pracy

Celem dysertacji Pani Klaudii Rosińskiej jest opis, analiza, ocena i wskazanie środków zaradczych w odniesieniu do szkodliwego zjawiska znanego we współczesnej terminologii medioznawczej jako „fake news” (ang. sfałszowane, imitowane czy „podrobione” informacje). Autorkę według jej własnych słów interesuje to zjawisko jako „wskaźnik kondycji współczesnej komunikacji medialnej, który pokazuje trudności w relacji między nadawcą a odbiorcą w procesie wymiany informacji” (s. 8). Doktorantka stawia sobie za zadanie ukazanie odpowiedzialności obu stron przekazu medialnego (dziennikarz i odbiorca) za obserwowalny współcześnie drastyczny spadek prawdziwości informacji przekazywanych zarówno w mediach „tradycyjnych” jak i tak zwanych „nowych mediach”, funkcjonujących w świecie cyfrowym. Jej główna teza brzmi, iż zarówno podniesienie świadomości etycznej dziennikarzy jak odbiorców przekazu medialnego „może prowadzić do zwiększenia stopnia uczciwości w mediach” (s. 8). W owocnej refleksji etycznej dotyczącej zawodu dziennikarza oraz w kształceniu odbiorców kluczową rolę odgrywa nauczanie Kościoła o środkach społecznego przekazu.

Odnosząc się do powziętego przez Doktorantkę naukowego zamierzenia, należy podkreślić aktualność i ważkość zagadnienia, które obrała za przedmiot analizy. Przytoczyła ona szereg badań polskich i zagranicznych z których jasno wynika, że skala szkód jakie czynią fake news jest zatrważająca. W globalnej wiosce informacyjnej, którą stał się współczesny świat, kwestia rzetelności i wiarygodności upowszechnianych danych jest newralgiczna i decyduje o bezpieczeństwie, rozwoju osoby i jakości relacji międzyludzkich na wszystkich praktycznie płaszczyznach. Na myśl przychodzą słowa Jana Pawła II wypowiedziane niejako proroczo w

czasie, gdy pojęcie fake news jeszcze nie funkcjonowało: *Każdy podstęp wobec drugiego człowieka, każda skłonność do używania osoby ludzkiej w charakterze narzędzia, każde używanie słów po to, aby wpływać na innych swoim zagubieniem moralnym, swoim wewnętrznym nieporządkiem - wprowadza w życie społeczne atmosferę kłamstwa. Przez wiele lat doświadczaliśmy w wymiarze społecznym, że publicznie nie mówiono prawdy - i nie dopuszczano do jej mówienia. Istnieje przeto wielka potrzeba odkłamania naszego życia w różnych zakresach. Trzeba przywrócić niezastąpione niczym miejsce cnocie prawdomówności. Trzeba, by ona kształtowała życie rodzin, środowisk, społeczeństwa, środków przekazu, kultury, polityki i ekonomii.* (Jan Paweł II, Homilia podczas Mszy św. w Olsztynie 6 czerwca 1991r.)

Praca składa się z pięciu rozdziałów poprzedzonych wstępem, zwieńczonych zakończeniem, opatrzonego aparatem naukowym w postaci przypisów i bibliografii. Realizując przyjęty cel, Autorka w pierwszym rozdziale podejmuje zagadnienie powinności nadawców i odbiorców środków społecznego przekazu w świetle nauczania Kościoła katolickiego. Wychodząc od ogólnej analizy środków społecznego przekazu, skupia się z kolei na obowiązkach nadawców a następnie odbiorców. Na koniec analizuje specyficzne wyzwania stojące przed katolikami. Struktura tego rozdziału odzwierciedla charakter nauczania Kościoła na temat środków społecznego przekazu, która z jednej strony kierowana jest ogólnie do wszystkich uczestników komunikacji społecznej (w oparciu o argumenty uniwersalnej etyki) a z drugiej wyodrębnia grupę katolików, przekazując przesłanie oparte na motywacji ściśle religijnej.

W drugim rozdziale Doktorantka dokonuje interdyscyplinarnej analizy pojęcia fake news, wskazując najpierw na jego etymologię. Następnie zajmuje się ustaleniami definicyjnymi, odnosząc omawiane pojęcie do słów pokrewnych i granicznych. Opisuje interesujące typologie fake newsów, przybliża ich elementy i cechy, by przy końcu zwieńczyć refleksję ukazaniem dotychczasowych strategii i działań, podejmowanych w obszarze walki z fake newsami. Kolejny rozdział stanowi pogłębienie poprzedniego. Doktorantka z godną uwagi wnikliwością zarysowuje główne jej zdaniem źródła kryzysu w komunikacji medialnej.

Czwarty rozdział zawiera szereg propozycji w zakresie interwencji kryzysowej w obszarze mediów. Transparentność i nowa jakość informacji, odbudowanie prestiżu zawodu dziennikarza, instytucja legitymizująca dziennikarzy oraz media w Polsce oraz różnorakie inicjatywy edukacyjne – to według Autorki główne środki zaradcze na kryzys prawdy w mediach uewnętrzniający się w postaci zalewu fake newsów. Piąty rozdział jest logiczną kontynuacją

refleksji, ogniskując ją na propozycjach formułowanych przez Kościół katolicki. Pierwszy paragraf zawiera opis i podsumowanie badań etnograficznych, przeprowadzonych przez Autorkę w rozgłośni katolickiej w Kanadzie. Następnie przedstawione są postulaty o charakterze edukacyjnym oraz formacyjnym.

Należy stwierdzić, że struktura dysertacji Pani Klaudii Rosińskiej jest przejrzysta, nacechowana logiką i znakomicie służy realizacji celu pracy oraz rozwiązania problematyki badawczej, o której szczegółowo będzie jeszcze mowa w kolejnej części recenzji. Dopełniając ogólnej prezentacji pracy doktorskiej, należy stwierdzić, że liczy ona 288 stron tekstu (łącznie 314) z zawartymi w nim 23 ilustracjami i 3 tabelami. Zawiera 220 pozycji bibliograficznych w tym 12 pozycji źródłowych (dokumenty Kościoła), 101 pozycji ujętych jako literatura przedmiotu oraz 107 z zakresu literatury pomocniczej. Na uwagę zasługuje bogactwo literatury w języku angielskim. W pracy zamieszczono 513 przypisów w tym znacząca ilość odesłań internetowych, co nie dziwi z uwagi na specyfikę tematu

Ocena merytoryczna

Autorka we wstępie wskazuje zadaje następujące pytania badawcze:

1. Jakie są powinności nadawców i odbiorców przekazów medialnych w nauczaniu Kościoła?
2. Jak można zdefiniować i sklasyfikować zjawisko fake news?
3. Symptodem jakich problemów w procesie wymiany informacji między nadawcą a odbiorcą w ocenie Kościoła są fake newsy?
4. Jakie rozwiązania tych problemów można zaproponować na poziomie społecznym i państwowym?
5. Jakie rozwiązania tych problemów proponuje Kościół w swoim nauczaniu?
6. Jak wygląda praktyczna realizacja tych zaleceń?
7. Czy są to rozwiązania wystarczające oraz czy w nauczaniu nie pominięto ważnych kwestii lub rozwiązań?

Praca wyczerpująca, wnikliwa a także nowatorski sposób odpowiada na wszystkie powyższe pytania. Śledząc tok refleksji wskazać można na znaczące osiągnięcia Autorki:

Przede wszystkim zebrała i uporządkowała nauczanie Kościoła pod kątem analizowanego zjawiska fake news, wydobywając zeń kryteria oceny fałszowania informacji zamieszczonej w przestrzeni medialnej. Wyodrębniła podstawowe składniki komunikatów, które należy brać pod uwagę badając prawdziwość przekazu. Są nimi cel, osoba uczestnicząca w procesie komunikacji, miejsce (w tym przestrzeń internetowa), czas i treść. Do tego trafnie uwzględniła centralne funkcje jakie spełnia przekaz medialny. Należą do nich informowanie, budowanie więzi międzyludzkich i społecznych, słuzenie rozwojowi poszczególnych osób i społeczeństwa oraz rzetelne reklamowanie. Przy realizacji tych funkcji przekaz medialny powinien zachowywać kryterium pożyteczności, uwzględniać zasady solidarności, pomocniczości, sprawiedliwości i odpowiedzialności publicznej. Użyła do powyższych celów wyczerpujących źródeł i literatury.

Z analizy nauczania Kościoła o mediach słusznie wyciągnęła wniosek o obopólnej odpowiedzialności moralnej za treść przekazu – rozłożonej między nadawców a odbiorców. W odniesieniu do tych pierwszych to jest dziennikarzy, realizatorów i producentów, nie porzekała na analizie ogólnych wskazań zawartych w dokumentach Kościoła (min. postulat prawdomówności), lecz odniosła je do rzeczywistości polskiej w której dostrzegła zjawisko podziału na medialne obozy, które określiła jako konserwatywny i liberalny. Przyporządkowanie poszczególnych dziennikarzy i mediów do danego obozu stanowi poważne zaburzenie stawiające pod znakiem zapytania bezstronność i rzetelność informacji a także nieoddzielanie opisu faktów od ich interpretacji. Zamiast zestawiać poglądy różnych stron sceny politycznej i pozostawiać odbiorcy możliwość samodzielnego osądu, dziennikarze nader często zamieniają się w propagatorów określonych idei i poglądów. Jak stwierdziła „obie strony używają języka, który nie daje przestrzeni do myślenia indywidualnego, tworząc w ten sposób „pseudowyznawców” ideologicznych. Nie ma więc informacji, a jest interpretacja” (s. 37). Trafnie dostrzegła, że zjawisko to oddziałuje wprost na odbiorców przekazu, którzy w sieci internetowej powielają wzorce mediów tradycyjnych i kontynuują pseudodyskusję za pomocą wzajemnych pouczeń, połajanek i „hejtów”. W sposób oczywisty przyczynia się to do upowszechnienia powielania fake newsów byle tylko służyły „słusznej sprawie”. Opisanie tego zjawiska uznać należy za spore merytoryczne osiągnięcie pracy, wskazujące na wnikliwość z jaką autorka aplikuje analizowane źródła do interpretacji faktów społecznych.

Uwypuklając obowiązki odbiorców mediów Autorka wskazuje min. na wymóg krytycznego myślenia, odpowiedzialności za własny wybór oraz realizowania edukacji medialnej. W tym miejscu również nie pozbawia czytelnika nawiązania do polskich realiów trafnie uwypuklając ułomność systemu edukacji, który nadal w niezadowalający sposób realizuje wychowanie do samodzielnego myślenia. Wzmacnia to bezkrytyczne powielanie fałszywych, nierzetelnych i niesprawdzonych informacji a wśród nich fake newsów. Często przyczyną może być zwyczajna ignorancja i brak zasobów intelektualnych umożliwiających trafną ocenę wartości poszczególnych informacji.

Kolejnym osiągnięciem Autorki jest wszechstronna analiza etymologii i znaczenia pojęcia fake news. Porządkuje terminologię, przeprowadza wnikliwe rozróżnienia, ilustrując swoje analizy bogatą literaturą, badaniami empirycznymi, cennymi tabelami, schematami graficznymi oraz ilustracjami zawierającymi szokujące przykłady fake newsów. Szczególnie cenne wydaje się przywołanie brytyjskich badań, w wyniku których wyodrębniono 6 typów fake newsów: satyra, parodia, fabrykacja, manipulacja fotograficzna, reklama i propaganda. Przywołano również badania na gruncie polskim, które wskazują na 3 rodzaje takich informacji: całkowita nieprawda, prawda sporna i manipulacja cytatem. To tylko przykłady licznych typologii fake newsów, które stanowią cenne narzędzie w identyfikowaniu i ocenie zjawiska.

Czytelnik dysertacji winien jest również wdzięczność Autorce za potraktowanie zjawiska fake news jako punktu wyjścia do szerszej refleksji na temat widocznego we współczesnej kulturze kryzysu komunikacji medialnej. Wskazuje ona na filozoficzne, etyczno-kulturowe, formalno-językowe, polityczno-aksjologiczne (kryzys wolności) i społeczne (kryzys zaufania i relacji) podłoże zjawiska fake news. Dzięki tak wielostronnej analizie uwidocznia się złożoność zjawisk i procesów jakim podlega współczesna kultura i cywilizacja. Autorka niejako zaprasza do postrzegania rzeczywistości wieloaspektowo, wskazuje, że nic nie dzieje się bez przyczyny i mimo tego, że fake news niejako „eksplodowały” w ostatnich latach, to procesy obniżania wartości prawdy w obiegu komunikacji międzyludzkiej mają długą i smutną historię.

Oprócz analizy diagnostycznej praca zawiera konkretne postulaty i propozycje sposobów rozwiązania problemu. Autorka nie poprzestaje na wieloaspektowych analizach opisywanego zjawiska lecz formułuje szereg samodzielnych i niejednokrotnie radykalnie brzmiących propozycji zmian. Podobnie jak wielowymiarowy jest problem kryzysu prawdy w mediach tak

samo wielokierunkowe są sugestie interwencji mających na celu zmianę bieżącego niepokojącego trendu. Na szczególną uwagę zasługują postulaty zmian instytucjonalnych adresowane do polskich władz. I tu ponownie twórcza aktywność Autorki uwidacznia się najpełniej na gruncie realiów polskich. Mając do wyboru różne wzorce rozwiązań, postuluje ona przyjęcie przez Polskę zmodyfikowanego modelu brytyjskiego. Opisuje to w ten sposób:

Nowa instytucja samoregulacyjna powinna mieć stałe finansowanie publiczne, niezależne od zmieniającej się opcji rządzącej. Mogłaby podlegać ministerstwu na wzór Naczelnej Izby Lekarskiej lub bezpośrednio premierowi, jednak ważne jest by stanowisko przewodniczącego wybierane było przez wewnętrzne głosownie wszystkich członków takiej instytucji, a nie przez polityków. Instytucja, przykładowo nazwana Izbą Dziennikarską powinna mieć instrumenty prawne na wzór brytyjski, by móc regulować rynek medialny, opracowywać różne raporty i innowacyjne rozwiązania. Struktura tej instytucji wymaga przemyślenia i rozbudowania, ale przykładowo Biuro krytyków medialnych stanowiłoby gremium, które mogłoby decydować np. o upomnieniu nieprofesjonalnego dziennikarza, albo nawet o wnioskowaniu o pozbawienie go praktykowania zawodu na podstawie konkretnych raportów. Zdecydowanie potrzebny jest też dział projektów edukacyjnych i innowacyjnych, a także dział związany z nowymi mediami. Kwestię pozostawiamy otwartą, ale warto wskazać, że jeśli środowisko dziennikarzy samo nie zadba o prestiż swojego zawodu, to niezwykle trudne będzie wypracowanie tego tylko za pomocą prawa państwowego. A jest to działanie konieczne, aby na nowo uzyskać zaufanie odbiorców. (s. 246-247).

Pojawiają się też propozycje zmian prawnych i działań w obszarze edukacji. Propozycje te należy ocenić jako ciekawe, twórcze i odważne. Wydaje się jednak, że domagałyby się one pewnej rozbudowy. Duży nacisk Autorka kładzie na zmiany o charakterze administracyjnym, które można by kolokwialnie określić jako „odgórne”. Pewien niedosyt wzbudza natomiast brak obecności w refleksji społeczeństwa obywatelskiego w tym organizacji pozarządowych i nieformalnych grup społecznych. Tymczasem sporo doświadczeń (min. amerykańskich) wskazuje na wartość działań prowadzonych przez stowarzyszenia, fundacje czy nieformalne zrzeszenia obywateli, które działają jako grupy nacisku i kontroli (watch dogs), wywierające presję na nadawcach medialnych, egzekwując od nich zachowanie norm etycznych w obszarze treści i formy przekazu.

Wydaje się także, że mocniej mogłyby być zaakcentowane postulaty w kierunku elit politycznych, które zarówno poprzez niską jakość własnej obecności w mediach jak i brak

porozumienia co do dbałości o niezależne komunikowanie społeczne, poważnie osłabiają nadzieję na zmiany w kierunku wskazanym przez Autorkę.

Być może warto byłoby przemyśleć też wyraźniejsze uwypuklenie roli podmiotów gospodarczych (szczególnie prywatnych), które jako sponsorzy mają realny wpływ na jakość mediów również internetowych. Sąsiadowanie drogo opłaconych i profesjonalnie przygotowanych reklam biznesowych z fake newsami z pewnością nie wpływa na prestiż reklamodawcy.

Z kolei gdy mowa jest o postulatach skierowanych do instytucji kościelnych dotyczących edukacji katolików w obszarze korzystania z mediów, wydaje się, że mógłby mocniej wybrzmieć wątek roli katechezy parafialnej i nauczania religii w szkole. Być może w przyszłych badaniach Autorka zechce szerzej potraktować te sygnalizowane wątki.

Reasumując należy stwierdzić, że recenzowana praca cechuje się wysoką wartością merytoryczną i po być może pewnej korekcie uzupełniającej, stanowi znakomite podłoże teoretyczne do planowania duszpasterskiego, programowania katechetycznego czy redakcji materiałów z zakresu edukacji medialnej.

Ocena formalna

Lektura pracy pozwala stwierdzić, że jej Autorka opanowała co najmniej kilka podstawowych metod rozwiązywania problemów z zakresu zarówno nauk teologicznych jak i medioznawczych i potrafi i trafnie je stosować przy osiągnięciu celu pracy. Wnikliwie analizuje dokumenty Magisterium Kościoła, rzetelnie gromadzi materiał z literatury i źródeł internetowych do analizy definicyjnej i kategoryzacyjnej, biegle za pomocą metody porównawczej dokonuje przegląd systemów medialnych i przy pomocy poprawnej dedukcji formułuje precyzyjne postulaty. Sprawnie posługuje się metodą genetyczną, wskazuje na kontekst historyczny i społeczny opisywanych tekstów źródłowych, przywołuje dyskusje medioznawców, sięga po statystyki i raporty. Eksplikuje argumenty uzasadniające stawiane przez siebie hipotezy i postulaty.

Na każdym praktycznie etapie refleksji stara się o zachowanie wielostronnego i interdyscyplinarnego spojrzenia na omawiane zagadnienia, opierając się na zróżnicowanej bazie

źródłowej i literaturze przedmiotu. Analizując zawartość materiałów wykazuje podejście szczegółowe, wręcz skrupulatne. Chętnie i umiejętnie korzysta z analiz o charakterze socjologicznym, poszukując związków między kontekstem politycznym, społecznym, ideologicznym i moralno-obyczajowym a treściami teologicznymi czy zjawiskami medialnymi. W odniesieniu do wniosków, będących efektem użycia metody syntezy, należy z kolei docenić ich wyważony charakter.

Język, którego używa Autorka w dysertacji spełnia w sposób wyczerpujący wymagania naukowości. Jest precyzyjny i mimo bogactwa terminologicznego, zachowuje znamię prostoty i komunikatywności. Być może w niektórych miejscach wyczuwa się nieco emocjonalności charakterystycznej dla publicystyki, ale nie osłabia to walorów naukowości rozprawy. W zdecydowanej większości tekstu Autorka zachowuje właściwą równowagę pomiędzy samodzielnością sformułowań a myślami cytowanymi. Docenić należy dbałość o spójność i ciągłość narracji, zapewnioną poprzez umiejętne stosowanie łączników w postaci wstępów i zakończeń poszczególnych partii tekstów.

Pytania do Doktorantki

1) Czy katecheza parafialna i nauczanie religii w polskiej szkole może odegrać znaczącą rolę w edukacji nakierowanej na niwelowanie skutków kryzysu prawdy w przekazie medialnym? Jeśli tak to jakie warunki należałoby spełnić?

2) Czy na podstawie wniosków z dokonywanych w rozprawie analiz, można byłoby sformułować przynajmniej 2-3 postulaty dla polskich polityków, celem poprawy stanu komunikacji medialnej w Polsce?

Wniosek

Podsumowując stwierdzam, że rozprawa w całości spełnia warunki stawiane pracom doktorskim i w myśl *Ustawy z dn. 14.03.2003 O stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z późniejszymi zmianami*, przedkładam wniosek o dopuszczenie ks. mgr lic. Klaudii Rosińskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

RECENZENT

Przemysław Prochowski
14.08.2020